JAN SKŁODOWSKI

SARKOFAG *Hipolita Gorskiego*

W kościele parafialnym w Szawkianach na Żmudzi (okręg Szawle, rejon Kielmy) zwraca uwagę niezwykły stół ołtarzowy, bo nie tylko z uwagi na materiał (marmur), z którego został wykonany, ale też kształt, zdobienie i maestrię wykonania, świadczącą o jego proweniencji z dobrego warsztatu rzeźbiarsko-kamieniarskiego. Na jego przedniej ścianie odczytamy inskrypcję komemoratywną: *D.O.M. HIPOLIT GORSKI, URODZIŁ SIĘ R.KU 1791. M.CA KWIETNIA 15 DNIA, UMARŁ R.KU 1836 M.CA GRUDNIA 23 DNIA, KOCHANEMU I NAJLEPSZEMU MĘŻOWI I OJCU ŻONA I CÓRKA*.

Tu należy wspomnieć, że Gorscy przybyli z Korony na Żmudź w 1588 r. Byli zamożną, aspirującą do arystokracji i z czasem bliską jej tamtejszą szlachtą. Posiadali na przestrzeni stuleci obszerne dobra, a ich dworskie siedziby (w Berżanach, Birżynianach, Dżuginianach, Kieturakach, Sałantach czy Szawkianach) były skarbnicami pamiątek historycznych (archiwalia, biblioteki, malarstwo, meble, militaria, numizmaty, porcelana), zaś oni sami, spokrewnieni i skoligaceni z większością tamtejszych podobnych im stanem posiadania i pozycją społeczną rodów (Białłozorów, Broel-Platerów, Hutten-Czapskich, Giełgudów, Komorowskich, Nagurskich, Roennów, Szemiothów, Zabiełłów, by wymienić niektóre z nich) piastowali różnorodne godności i urzędy w dawnej Rzeczypospolitej (ciwunów, cześników, kasztelanów, marszałków trybunału, pisarzy skarbowych, posłów na sejm, senatorów, starostów), służąc jej również na polu Marsa (jako chorążowie, generałowie, porucznicy, regimentarze, rotmistrze, pułkownicy)[1].

Powyższy obiekt okazuje się tedy być sarkofagiem wymienionego na nim Hipolita Gorskiego. Znajdował się pierwotnie w kaplicy grobowej w Berżanach, skąd w 1946 r., po sprofanowaniu szczątków pochowanych w niej, został potajemnie przewieziony przez księdza kanonika Jonasa Staszewicziusa do Szawkian i, już pusty, ustawiony w tamtejszej rodzinnej kaplicy grobowej Gorskich (zbudowanej w 1848 r.), zaś szczątki spoczywającego w nim Hipolita Gorskiego pogrzebano przy szawkiańskim kościele w nieoznaczonym miejscu. Z czasem dawny kościół w Szawkianach rozebrano, zaś w 1988 r. wzniesiono nowy w nieco innym miejscu tak, że zetknął się z kaplicą grobową Gorskich. W ten sposób została ona włączona do bryły nowej świątyni; w dawnej kaplicy urządzono zakrystię, a znajdujący się w niej omawiany sarkofag przeniesiono do prezbiterium z przeznaczeniem na stół ołtarzowy[2].

Jest to klasycystyczny sarkofag, wykonany z jasnego marmuru typu *a casa* – skrzyniopodobnego (o wymiarach 205,5x97,0x90,0 cm). Zdobiony metopowotryglifowym fryzem, z rozetami w metopach, na ścianie przedniej znajduje się przytoczona wyżej inskrypcja, zaś na ścianach bocznych rzeźbione wizerunki herbu Nałęcz, klejnotu rodu Gorskich. Podczas transportu z Berżan ściany sarkofagu zostały rozspojone, wnętrze zaś jego zostało po przenosinach i powtórnym widocznym zespojeniu ścian wzmocnione cegłą dziurawką na zaprawie murarskiej oraz łącznikami żelaznymi. Sarkofag miał, widoczne na dawnych fotografiach[3], marmurowe wieko zdobione w narożnikach wolutami przechodzącymi w liście akantu. Niestety, dzisiejszy los tej pokrywy nie jest znany. Najprawdopodobniej zaginęła podczas przewożenia obiektu albo później, gdy był przystosowywany do nowej funkcji – stołu ołtarzowego przykrytego drewnianym blatem.

Sarkofag ten jest nadzwyczaj interesującym, wysokiej klasy importem najprawdopodobniej z Włoch (z Rzymu?) znanych bez wątpienia Gorskim z peregrynacji po Europie. Pierwowzorem obiektu jest, jak można stwierdzić w zasadzie z pewnością, zachowany w Muzeach Watykańskich starorzymski sarkofag Luciusa Corneliusa Scipiona Barbatusa z ok. 150 r. p.n.e. – marmurowy, o nieco większych wymiarach, także typu *a casa* z podobną dekoracją[4]. Można dodać, że sarkofagi takie były w ówczesnych miejscowych warsztatach wprost masowo wykonywane, bo w liczbie nawet do 6000 rocznie, przez majstrów, których profesja była określana jako *sculptor marmoris*.

Opisany sarkofag Hipolita Gorskiego – za sprawą swego pierwowzoru charakteryzujący się hellenizującą ekspresją konstrukcyjno-rzeźbiarską, bo wyrażoną wykorzystaniem w zdobieniu elementów trzech najważniejszych greckich porządków (doryckiego, jońskiego i korynckiego) – jest jedynym tego typu zabytkiem sztuki sepulkralnej na Żmudzi. Wspominając zaś o obecnym jego wykorzystaniu dla funkcji kultowych jako stołu ołtarzowego, choć odległemu od pierwotnego i zarazem właściwego mu przeznaczenia, można nadmienić, co nie stanowi jednakowoż dla powyższego usprawiedliwienia, że starorzymski sarkofag Scypiona Barbatusa, ma, jak określają to badacze, kształt… ołtarza[5]. Niemniej, przy pełnieniu obecnej funkcji, jako że pozostaje wewnątrz pusty, sarkofag ten stał się równocześnie cenotafem (z gr. *kenotaphion* – pusty grób), symbolicznym grobem Hipolita Gorskiego, o którym pamięć utrwala jedynie zachowana na przedniej ścianie sarkofagu inskrypcja.

Warto wreszcie wspomnieć, że nawiązanie w wykonaniu i zdobieniu sar-

kofagu Hipolita Gorskiego do opisanego wyżej pierwowzoru nie było w tamtym okresie zjawiskiem odosobnionym, podobne bowiem – wzorowane na starorzymskich klasycystyczne kamienne (piaskowcowe) sarkofagi pochodzące z dziewiętnastego, ale też i z początków następnego stulecia – można napotkać na przykład na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie[6].

Autor składa podziękowanie Panu Antanasowi Ivinskisowi, dyrektorowi Żmudzkiego Muzeum Diecezjalnego w Worniach, za udostępnienie do niniejszej publikacji fotografii i archiwaliów z muzealnych zbiorów. ■

Sarkofag Hipolita Gorskiego w kaplicy grobowej w Berżanach (zdjęcie archiwalne, Żmudzkie Muzeum Diecezjalne w Worniach)

Kaplica grobowa w Berżanach (zdjęcie archiwalne, Żmudzkie Muzeum Diecezjalne w Worniach)

Sarkofag jako stół ołtarzowy. Fot. Jan Skłodowski, 2008 r.

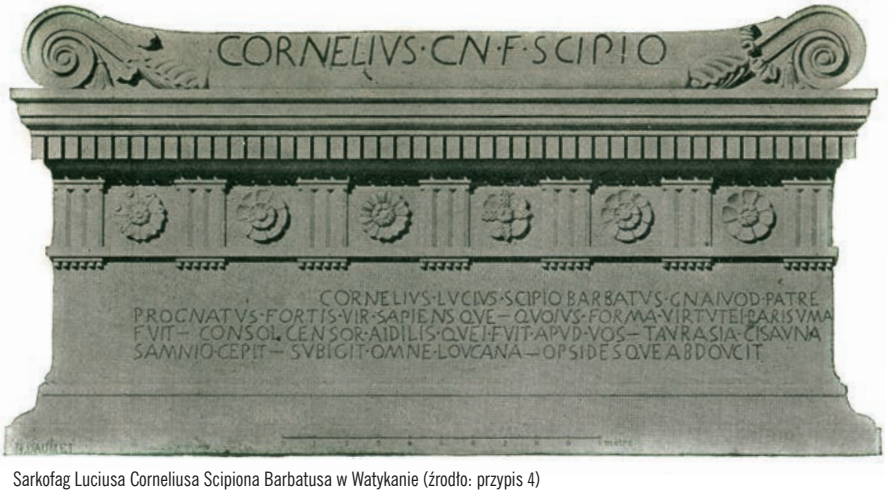

Sarkofag Luciusa Corneliusa Scipiona Barbatusa w Watykanie (źrodło: przypis 4)

PRZYPISY:

[1] Gorski A.A., maszynopis [bez tytułu] z 1970 r, w Żmudzkim Muzeum Diecezjalnym, w Worniach (zespół Gorskich, sygn. ŽVM GEK-2886/10; R-2/10).

[2] Na granitowych tablicach, umieszczonych w 2010 r. na ścianie kościoła w Szawkianach, znajduje się inskrypcja w języku litewskim. Jej tłumaczenie [redakcja polska Antanasa Ivinskisa (Wornie) i Jana Skłodowskiego (Warszawa) 07.10.2009 r.] jest następujące:

NAŁĘCZ-GORSCY: OKTAWIA † OK. 1900, MARIA Z MINEYKÓW † 1925, TOMASZ † 1940, ANNA † 1959 I ANTONI ALEKSANDER † 1973 POCHOWANY W MEYLAN (FRANCJA).
W PODZIEMIACH DAWNEGO KOŚCIOŁA POCHOWANI: BRYGIDA Z ZABIEŁŁÓW NAŁĘCZ-GORSKA I INNI Z BERŻAN ZE STARSZYCH POKOLEŃ. PRZY KOŚCIELE SPOCZYWAJĄ: HIPOLIT NAŁĘCZ-GORSKI † 1836, JEGO ŻONA BARBARA Z SZEMIOTÓW, ICH CÓRKA STANISŁAWA HUTTEN CZAPSKA † 1878 I CZŁONKOWIE RODZINY Z BERŻAN.

PO SPROFANOWANIU SZCZĄTKÓW W KAPLICY W BERŻANACH, W 1946 ZABRAŁ JE I POCHOWAŁ POTAJEMNIE PRZY KOŚCIELE SZAWKIAŃSKIM X. KAN. JONAS STAŠEVIČIUS. ON TEŻ PRZENIÓSŁ SARKOFAG HIPOLITA NAŁĘCZ-GORSKIEGO DO RODZINNEJ KAPLICY GROBOWEJ DO SZAWKIAN;
SARKOFAG TEN OD 1988 SŁUŻY JAKO STÓŁ OŁTARZOWY W TYM KOŚCIELE.

KAPLICĘ GROBOWĄ NAŁĘCZ-GORSKICH WZNIESIONO W 1848. PRZY NEJ W 1988 DOBUDOWANO NOWY KOŚCIÓŁ SZAWKIAŃSKI, SZCZĄTKI PRZENIESIONO DO KRYPTY EWELINY Z HR. BROEL-PLATERÓW NAŁĘCZ-GORSKIEJ A W KAPLICY URZĄDZONO ZAKRYSTIĘ.

SZCZĄTKI PRZODKÓW POWRÓCIŁY DO KAPLICY A PAMIĘĆ ICH UWIECZNILI POTOMKOWIE ANTONIEGO ALEKSANDRA NAŁĘCZ-GORSKIEGO W 2010.

[3] Aftanazy R., *Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej*. Tom 3. Wyd. 2. Ossolineum 1992, s. 188.

[4] *Kunstgeschichte in Bildern. Abteilung I. Verlag von. E.A. Seemann*, Leipzig 1900, s. 24.

[5] Pokutta D.A., *Przedstawienia świętych Piotra i Pawła w dekoracji sarkofagów w III/IV w. n.e.* Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2005 (tamże bogata bibliografia na temat starorzymskich sarkofagów).

[6] Nagrobki w formie sarkofagów Adaminy z Potockich Chołoniewskiej i Norblinów na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie (kw. 162 i G/F).